

TERMENUL MEDIU ÎN LOGICA CLASICĂ ȘI ÎN LOGICA SPECULATIVĂ

DRAGOȘ POPESCU

Despre „termenul mediu” se discută, în logică, în cadrul teoriei silogismului.

Dar, din alte perspective – psihologică, sociologică sau istorică –, utilizarea silogismelor a precedat teoria logică a silogismului. În practica juridică, politică ori comercială, până și în contextele cele mai banale ale comunicării, oamenii au folosit și folosesc silogisme, fără să cunoască în prealabil teoria silogismului. Derivarea unei concluzii din premise a fost și este foarte frecvent acceptată tacit ca procedeu, deși de-abia teoria explică cum și de ce fiecare caz în parte este corect / incorect (ori: acceptabil / inacceptabil), indiferent de mijloacele de constrângere, intențiile, interesele, dispozițiile, opiniile etc. celor implicați în actul derivării.

În multe situații, de fapt, abia după introducerea unor reguli devenim capabili de o evaluare a practicii, adică obținem capacitatea deciziei privitoare la îndeplinirea sau eșuarea acțiunii asupra căreia poartă regulile. Practica însăși se modifică prin adoptarea regulilor, care elimină, ca incorecte, toate acțiunile ce nu li se conformează, sancționând adesea chiar acțiuni efectuate înainte de adoptarea lor. Regulile se substituie, așadar, mijloacelor de constrângere, intențiilor, intereselor, dispozițiilor, opiniilor etc. celor implicați în actul derivării. Desigur că oamenii pot consfinți, cu sau fără voia lor, propriile mijloace de constrângere, intenții, interese, opinii etc., drept reguli, iar această împrejurare face ca regulile însele să fie, ocazional, supuse revizuirii, derivările de concluzii afectate prin utilizarea de asemenea reguli fiind înscrise în enciclopedia sofismelor.

Am subliniat, în rândurile de mai sus, aspectul practic al problemei noastre, tocmai fiindcă – datorită tehnicității ridicate a logicii – el a fost adesea pierdut din vedere, iar logicii i s-a reproșat în repetate rânduri inutilitatea. De fapt, de multe ori în istoria ei milenară, logica a și fost remodelată tocmai din nevoia readucerii ei pe terenul practicii. Iar Aristotel, fondatorul logicii, tocmai așa o vedea: ca *organon* (= *instrumentum*), adică unealtă a științei, nu ca ocupație *per se*.

Teoria silogismului s-a dezvoltat în contextul comunicării prin intermediul limbii (limbajului natural). Odată cu apariția și dezvoltarea limbajelor artificiale, au fost relevate și limite ale teoriei silogismului. Ele țin, desigur, de limitele limbajului natural însuși, care susține teoria. Scopul studiului nostru nu este însă de a evidenția virtuțile și limitele limbajelor artificiale și limbajului natural, în intenția de a evalua performanțele silogisticii, întreprindere deja realizată atât de promotorii limbajelor artificiale, cât și de apărătorii celui natural. Ne propunem numai să

reconstituim, pe baza textelor fundamentale, rolul atribuit termenului mediu în teoria clasică a silogismului, pentru a-l compara apoi cu cel jucat de termenul mediu în logica speculativă. Teoria clasică a silogismului a fost elaborată de Aristotel; cea speculativă de Hegel. Ambele acceptă limbajul natural ca suport adecvat pentru teoria logicii, motiv pentru care vom subscrie în continuare la această teză.

I. TERMENUL MEDIU ÎN LOGICA ARISTOTELICĂ

Pentru a reconstitui rolul termenului mediu în silogistica aristotelică, este necesar să vedem în prealabil ce înțelege Aristotel prin silogism. În opera logică a acestuia există mai multe definiții date silogismului. Cea dintâi apare în *Analiticile prime*, I, 1, 24b, 18–23: „συλλογισμὸς δὲ ἐστὶ λόγος ἐν ᾧ τεθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει τῷ ταῦτα εἶναι. λέγω δὲ τῷ ταῦτα εἶναι τὸ διὰ ταῦτα συμβαίνειν, τὸ δὲ διὰ ταῦτα συμβαίνειν τὸ μηδενὸς ἔξωθεν ὄρου πρόσδεῖν πρὸς τὸ γενέσθαι τὸ ἀναγκαῖον”, în traducerea lui Mircea Florian: „Silogismul este o vorbire în care, dacă ceva a fost dat, altceva decât datul urmează cu necesitate din ceea ce a fost dat. Înțeleg prin expresia: din ceea ce a fost dat, că de aici rezultă totdeauna o consecință, iar prin această expresie din urmă, că nu mai este nevoie de nici un alt termen dinafară pentru a face consecința necesară”¹. Definiția fixează așadar faptul că silogismul „ἐστὶ λόγος” („este o vorbire”), deci nu doar o schemă, o structură artificială, independentă de vorbire și care organizează vorbirea. Este drept că expresia (cuvântul) λόγος desemnează totodată și gândirea, rațiunea, nu numai vorbirea, discursul. Dar, în cazul de față, Aristotel se referă la vorbire fiindcă, înainte de a da definiția, el arată din ce se compune acest λόγος, iar componentele silogismului sunt *enunțuri* (= λόγοι mai simple, denumite προτάσεις = premise) în care se afirmă sau se neagă ceva despre ceva (*Analiticile prime*, I, 1, 24a, 16–17). Premisele afirmative sau negative sunt de trei feluri, și anume: universale sau particulare sau nedefinite – „ἢ καθόλου ἢ ἐν μέρει ἢ ἀδιόριστος” (*Analiticile prime*, I, 1, 24a, 17–23), ceea ce se specifică în fiecare silogism în funcție de enunțare. La rândul lor, premisele se descompun în termeni (ὄροι), care sunt subiectul și predicatul enunțului (*Analiticile prime*, I, 1, 24b, 16–18). Atât premisele (enunțurile), cât și termenii își au propriile lor teorii, distincte de cea a silogismului, ceea ce nu s-ar întâmpla dacă am avea de-a face cu silogismul ca schemă independentă. În acel caz, componentele silogismului n-ar fi avut nevoie de teorii speciale.

Dacă, din punct de vedere al enunțării, silogismul este alcătuit din premise (προτάσεις) și concluzie (συμπέρασμα), constituția sa logică ni-l dezvăluie ca structură alcătuită din trei termeni (ὄροι): termenul mediu și cei doi extremi (primul și ultimul). Aceasta este structura logică de bază a silogismului, structura a ceea ce Aristotel numește figura I: „Ὅταν οὖν ὄροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς

---

¹ Aristotel, *Organon II, Analitica primă*, traducere și studiul introductiv de Mircea Florian, note de Dan Bădărău și Mircea Florian, Editura Științifică, București, 1958, p. 6.

ἀλλήλους ὥστε τὸν ἔσχατον ἐν ὄλῳ εἶναι τῷ μέσῳ καὶ τὸν μέσον ἐν ὄλῳ τῷ πρώτῳ ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη τῶν ἄκρον εἶναι συλλογισμὸν τέλειον. καλλῶ δὲ μέσον μὲν ὃ καὶ αὐτὸ ἐν ἄλλῳ καὶ ἄλλο ἐν τούτῳ ἐστίν, ὃ καὶ τῆ θέσει γίνεται μέσον· ἄκρα δὲ τὸ αὐτὸ τε ἐν ἄλλῳ ὄν καὶ ἐν ᾧ ἄλλο ἐστίν”, redat în traducerea lui Mircea Florian: „Ori de câte ori trei termeni sunt în așa fel raportați unul la altul, încât cel din urmă să fie conținut în cel mijlociu luat ca un tot, iar mijlociul să fie sau conținut în termenul prim sau exclus din el luat ca un tot, termenii extremi trebuie să fie raportați într-un silogism perfect. Numesc mediu acel termen care este conținut în altul și totodată conține pe altul în sine: ca poziție, el ocupă, astfel, locul din mijloc. Prin extremi, înțeleg întâi termenul conținut în altul și apoi pe acela care conține el pe altul”². Așadar, termenii silogismului au unul față de altul un raport de includere totală a unuia în celălalt, cu excepția unui caz, în care mediul este total exclus din primul (majorul, τὸ πρῶτον). Această situație excepțională (modul Celarent) nu suspendă, în fond, raportul dintre cei trei termeni, deoarece includerea totală sau excluderea totală a mediului din primul conservă nealterate raporturile lui cu ultimul, ceea ce se petrecea, de altfel, și în judecata negativă (*De Int.*, 6, 17a 26), iar termenul mediu își îndeplinește fără probleme menirea de a media între extremi. Includerea *totală* (ἐν ὄλῳ) a celor trei termeni unul în altul (cu excepția menționată) îl face pe Aristotel să denumească acest silogism perfect (τέλειον).

Pentru Aristotel, în figura I (în special modul Barbara) avem de-a face cu situația cea mai clară în care silogismul concret, exprimat, reproduce o unitate și o totalitate pe care cercetările filosofice anterioare au căutat-o și au analizat-o cu asiduitate. Unitatea și totalitatea în discuție se regăsește la nivel ontologic, nu este

---

² *Ibidem*, p. 13. Un pasaj din dialogul *Timaios* al lui Platon ar putea ilustra atracția exercitată asupra gândirii grecești de ceea ce va deveni, la Aristotel, structura tripartită a silogismului, motiv pentru care-l reproducem aici: „Dar, este imposibil să alcătuiesti în chip frumos două lucruri fără un al treilea, căci este necesar să existe ceva la mijloc care să le lege (δεσμὸν γὰρ ἐν μέσῳ δεῖ τινὰ ἀμφοῖν ξυναγωγὸν γίνεσθαι). Dintre legături, cea mai frumoasă este aceea care se face pe sine și pe cele corelate cu ea să fie cât mai unitare; iar acest lucru îl realizează în chipul cel mai complet, prin natura ei, proporția geometrică. Căci, ori de câte ori, dintre trei numere, numărul *mijlociu* (τὸ μέσον) dintre celelalte două, care sunt fie la cub, fie la pătrat, este astfel încât ceea ce este *primul* (τὸ πρῶτον) față de mediu este mediul față de *ultimul* (τὸ ἔσχατον), și invers: ceea ce este ultimul față de mediu este mediul față de primul, atunci mediul devine și primul și ultimul, iar primul și ultimul devin mediu; și în aceste condiții *toate vor deveni cu necesitate identice între ele, și astfel toate vor forma o unitate*” (ἐξ ἀνάγκης τὰ αὐτὰ εἶναι ξυβήσεται, τὰ αὐτὰ δὲ γεγόμενα ἀλλήλοις ἐν πάντα ἔσται) – (*Timaios*, 31b–32a; traducere de C. Partenie, în Platon, *Opere*, VII, Editura Științifică, București, 1993, p. 143–144. Am reprodus, în paranteze, textul original corespunzător traducerii culeasă cu italice). Este de remarcat că Platon subliniază *frumusețea* relației dintre cele trei elemente, dar și că el explică frumusețea relației: *primul și ultimul își schimbă pozițiile astfel încât mediul devine el însuși și primul, și ultimul*. Structura descrisă de el este ceva mai complexă decât cea a silogismului aristotelic. Frumusețea pe care Platon o are în vedere este o *ordine*, sesizată nu prin intermediul înzestrării noastre afectiv-emoționale, ci al aceleia care surprinde unitatea elementelor intrate în legătură. Totodată, în *Timaios*, veșmântului lingvistic al relației, expresiei, nu i se acordă atenție, motiv pentru care nu se trece la investigarea regulilor care fac din prim, mediu și ultim o unitate. Platon ia în considerare cele trei componente ca *numere*; astfel, relația lor apare ca o proporție, nu ca un silogism. Totodată, concepția pitagoreică pe care o avea despre număr l-a împiedicat pe Platon să vadă relația ca o funcție.

doar o trăsătură a gândirii, eventual o regulă prescrisă de gândire. În măsura în care lumea, cosmosul, manifestă o ordine susceptibilă de a fi sesizată în gândire, cunoașterea este analoagă acestei ordini. Putem vorbi despre perfecțiune atunci când analogia³ dintre ordinea lumii și cea a gândirii este cel mai bine îndeplinită; este ceea ce se petrece în silogismul figurii I. În situațiile în care avem de-a face cu abateri de la perfecțiune, intervine ingeniozitatea celui care efectuează raționamentul silogistic. Regulile destinate să acopere această deficiență de perfecțiune au alt statut decât cele ce decurg din structura perfectă.

Așadar, silogismele formulate altfel, care se abat de la structura de bază, pot fi reduse la ea întrucât enunțurile care le compun pot fi convertite unele în altele, astfel încât să se ajungă la structura logică a silogismului, ilustrată *infra*, cu mediul evidențiat⁴:

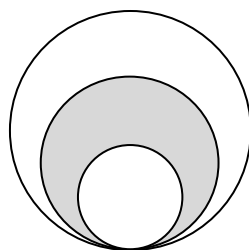

Figura I

În figura a II-a, locul rezervat pentru primul (major) revine mediului, iar în figura a III-a mediul ocupă poziția ultimului (minor). Schimbarea pozițiilor ocupate de cei trei termeni afectează perfecțiunea silogismului, iar regulile (legile) formulate pentru cele două figuri sunt destinate a remedia abaterea lor față de perfecțiunea figurii I.

³ Pentru a arunca mai multă lumină asupra înțelesului analogiei, evocăm aici un pasaj din E. Goblou, *Traité de logique*, Librairie Armand Colin, Paris, 1941, § 192, p. 300: „Primar, analogie înseamnă proporție: doi termeni sunt între ei în același raport ca alți doi, ἀνὰ τὸν αὐτὸν λόγον, apoi ἀνὰ λόγον, de unde ἀναλογία. Când cele două raporturi au un termen comun, analogia se numește μεσότης, medietate. Anticii cunoșteau trei feluri: aritmetică, geometrică, armonică; erau ecuațiile lor: ei știau să le calculeze un termen cunoscând pe ceilalți doi sau trei. Analogia este, deci, la origine, un raționament matematic riguros. Ea pierde acest caracter când se aplică la altceva decât numere”. Recunoaștem medietatea în raportul înfățișat în *Timaios* (cf. *supra*, nota 2); și, de asemenea, în figura I aristotelică, cu precizarea că aici se aplică, desigur, „la altceva decât numere”. De asemenea, ar mai trebui subliniat și că analogia în sens modern, văzută *ibidem* de Goblou ca un fel de raționament ipotetic, nu este echivalentă cu cea în sens antic, căutarea termenului mediu nefiind pentru antici un *experiment crucial* care verifică ipoteza (cf. și *ibidem*, § 189, p. 297).

⁴ Nu este necesar, în ilustrațiile figurative, să marcăm suplimentar extremitățile, deoarece primul și ultimul își schimbă locurile în figura a II-a și a III-a numai în raport cu mediul, nu și între ei. Structura silogismului aristotelic nu este nicidecum rezultatul unui joc combinatoriu al celor trei termeni care compun silogismul, în urma căruia să se determine care combinație este concludentă. O asemenea procedură ar fi fost considerată de Aristotel ca sofistică, alterând scopul demonstrației silogistice prin înlocuirea nejustificată a primului cu ultimul.

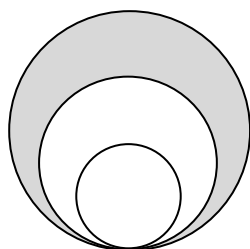

Figura a II-a

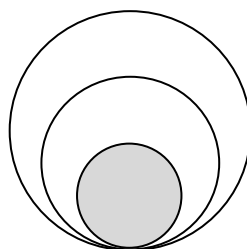

Figura a III-a

Astfel, pentru figura a II-a, cerința ca premisa majoră să fie universală nu este altceva decât cerința ca termenul mediu să îndeplinească rolul primului din figura I. Avem de-a face cu o substituție între cei doi όροι, nu doar cu o inversare de poziție.

De asemenea, cerința ca în figura a III-a concluzia să fie particulară este prescrisă clar de rolul de ultim pe care-l joacă mediul în această figură.

Figura a II-a și figura a III-a sunt considerate de Aristotel prin raportare la figura I. Stabilitatea lor ca structuri autonome derivă din procedeele prin care se reduc la figura I, nu este o trăsătură intrinsecă. Ca o regulă generală pentru aceste cazuri imperfecte: atunci când mediul este prim sau ultim, el trebuie să respecte statutul de prim sau ultim care-i revine în figura perfectă, ceea ce este valabil și reciproc.

Faptul că, în silogism, altceva decât datul decurge cu necesitate (ἐξ ἀνάγκης) se datorează structurii tripartite a silogismului, și nu premiselor sale. Când analizăm un raționament, îl descompunem în piese mai simple, propoziții enunțiative, nu în elementele lui ultime. Aceasta deoarece nu premisele compun structura silogismului, ci ele se organizează în conformitate cu ea. Structura silogismului, văzută independent de expresia sa, adică de concretizarea sa enunțiativă, nu produce nicio concluzie. Ea este adevărul. Logicienii de după Aristotel au considerat-o drept *ratio essendi*.

În schimb, faptul că ceea ce decurge cu necesitate este adevărat sau fals se datorează expresiei silogismului, nu structurii sale. Aici, potrivit tradiției postaristotelice, avem de-a face cu *ratio cognoscendi*.

Cele două observații de mai sus lămuresc în ce sens, pentru Aristotel, termenul mediu este cauză (αίτία): el efectuează/este legătura dintre primul și ultimul, în condiții specificate prin raportare la structura perfectă (*Analiticile secunde*, I, 14). Prin legătură se fixează, așadar:

- că (ὅτι) ultimul este primul și
- de ce (διότι) ultimul este primul.

Dacă termenul mediu, într-un silogism oarecare, oferă doar temeiul că ultimul este primul, atunci silogismul este incomplet, deși este adevărat. Într-o exprimare modernizată, aceasta este echivalent cu a spune că respectivul silogism ne oferă o cunoaștere nerelevantă, bazată pe structura exprimată a silogismului (și, în cele din urmă, pe sensurile cuvintelor), nu și pe structura sa logică. Numai aceasta din urmă arată de ce ultimul este primul – și anume datorită mediului.

Pentru Aristotel, cum se poate constata, prioritatea revine structurii logice a silogismului. Logicienii moderni o numesc „logica claselor”, deși pentru greci era mai curând metafizică decât logică. În schimb, tot pentru logicienii moderni,

expresia silogismului capătă tot mai multă importanță. Sau, în cuvintele unui logician contemporan: „Deși, prin structură, silogismul aparține logicii claselor, rolul său în cunoaștere este de a exprima raporturi de implicație: *condiționarea concluziei de către termenul mediu*”⁵. Concluzia este un enunț, iar accentul cade acum pe ea, nu pe legătura dintre primul și ultimul, ca la Aristotel. Ar trebui să subliniem și introducerea în discuție a „condiționării”, care indică deplasarea înțelegerii mediului din sfera necesarului către cea a posibilului: *dacă* mediul efectuează legătura dintre prim și ultim, rezultă concluzia. În acest caz, găsirea termenului mediu este echivalentă cu găsirea *condițiilor* în care se produce legătura, nu a *cauzei*, ceea ce duce la revizuirea statutului primului și ultimului, în vederea obținerii concluziei, modificare pe care textul lui Aristotel n-o autorizează. A căuta condițiile în care primul și ultimul se află în legătură înseamnă, aristotelic privind problema, a afecta universalitatea de care se bucură primul în figura I. În schimb, căutarea cauzei ca legătură dintre primul și ultimul îi respectă statutul⁶.

Pe scurt, separarea structurii logice a silogismului de expresia sa produce o reconfigurare profundă a științei: în loc de a se înțelege prin știință o serie de *termeni* legați necesar prin medii, avem de-a face cu o serie de *enunțuri* ai căror termeni sunt legați necesar de medii.

II. TERMENUL MEDIU SPECULATIV

La Hegel, silogismul nu este doar un instrument cu ajutorul căruia pot fi întemeiate enunțurile. El reprezintă una dintre modalitățile prin care gândirea se raportează la obiect. Mai exact, este vorba despre modalitatea în care gândirea se raportează la obiect ca determinantă pentru acesta. Obiectul în genere, adică ceea ce este în primă instanță este numai ceva exterior gândirii și în vederea gândirii, capătă prin silogism determinații, constituindu-se ca obiect al cunoașterii, adică totalitate organizată, aptă de a fi integrată de cunoaștere. Obiectul este ceea ce se numește o lume, iar gândirea care-l determină ca fiind o lume este Rațiunea.

Așadar, Rațiunea nu este o facultate de cunoaștere (exceptând viziunea asupra ei care rezultă din restrângerea artificială a semnificației sale prin abordarea psihologică a problemei), ci *o structură supusă transformării, prin care gândirea integrează obiectul ca întreg, adică îl asimilează sub forma cunoașterii*. Toate cunoștințele noastre despre lume sunt obținute în cadrul acestei structuri și sunt atestate drept cunoștințe numai întrucât se integrează în ea. Operațiunile prin care

⁵ P. Botezatu, *Valoarea deducției*, Editura Științifică, București, 1971, p. 25 (sublinierea autorului).

⁶ Cu privire la cele afirmate în alineatul de față, este instructiv să aruncăm o privire asupra punctului de vedere exprimat de G. Patzig în *Aristotle's Theory of the Syllogism, A logico-philological study of Book A of the Prior Analytics*, translated from the German by Jonathan Barnes, Springer-Science+Business Media, B.V., 1968, lucrare întreprinsă în spiritul tendinței de a înlocui clasicul raport cauzal cu cel modern de implicație și dedicată logicianului polonez Jan Łukasiewicz. În cartea sa, logicianul german prezintă termenul mediu astfel: „The recommended procedure for proving *SaP*, for example, consists in examining the set of predicates of *S* and the set of subjects of *P* for a common element. This element could then serve as the middle term in a syllogism: *MaP&SaM*→*SaP*.” (G. Patzig, *Aristotle's Theory of the Syllogism*, p. 7).

cunoștințele sunt integrate de structura în transformare sunt distincte de structura însăși (sunt silogisme comune), dar au aceeași formă tripartită ca aceasta. În cazul în care structura rațională a lumii nu poate integra silogismele comune prin care sunt organizate cunoștințele, aceste silogisme nu sunt acceptate drept cunoștințe, deși sunt corecte din punct de vedere logic (spre exemplu, lungile lanțuri silogistice asupra naturii din filosofia scolastică sunt respinse din capul locului de fizica modernă). Acesta este sensul cuvintelor hegeliene: „silogismul nu numai că e rațional, ci orice rațional este un silogism”⁷ care, așadar, nu vrea să spună decât că orice cunoaștere, întrucât este cunoaștere, are forma rațională a silogismului.

La Hegel întâlnim două tipuri de silogisme:

- a) silogismele aristotelice (cu cele trei figuri clasice)
- b) silogismul matematic (corespunzător figurii a patra, nerecunoscută de Aristotel).

A) TERMENUL MEDIU SPECULATIV ÎN FIGURILE CLASICE

Silogistica aristotelică din *Analiticile prime* se regăsește în *Știința logicii* a lui Hegel sub denumirea de *Silogismul ființei determinate* (v. *Știința logicii*, Partea a doua, *Logica subiectivă*, Capitolul al III-lea). Celelalte secțiuni ale capitolului *Silogismul reflectării și Silogismul necesității* preiau contribuții aristotelice referitoare la teoria demonstrației și logica modală, precum și unele aspecte dezvoltate de logica stoică, fără a le da interpretarea modernă, centrată pe analiza logică a limbajului, ci, dimpotrivă, încercând să le subsumeze tot logicii aristotelice.

Explicația includerii contribuțiilor care nu fac parte din perimetrul aristotelic în acesta nu se datorează neînțelegerii de către Hegel a specificului acestor contribuții în raport cu aristotelismul, ci faptului că, în concepția sa, știința antică reprezintă o unitate, la a cărei bază se găsește o structură categorială din care face parte întreaga dezvoltare filosofică și științifică a Antichității. De la cei dintâi Presocratici și până la ultimii Neoplatonici, această structură categorială rămâne în vigoare. Filosofia modernă produce o înlocuire a acestei structuri categoriale, ceea ce are drept consecință și apariția unei noi viziuni cu privire la logică, a cărei expresie logică (structură categorială) este silogismul reflectării. Mai departe, silogismul necesității constituie o nouă structură categorială, pe baza reconfigurării celor corespunzătoare silogismului ființei determinate și, respectiv, reflectării.

Terminologia hegeliană (*e.g.* ființa determinată, reflectarea) nu apare la Aristotel și continuatorii logicii sale, sau apare cu un sens special (*e.g.* necesitatea), de aceea ne vom opri puțin asupra ei. Prima remarcă este că expresiile „ființă determinată” și „reflectare” sunt introduse de Hegel în Logica obiectivă, unde joacă rol strict categorial, corespunzând Ființei, respectiv Esenței, ca determinații obiective care, în Logica subiectivă, capătă semnificație subiectivă. Observația este

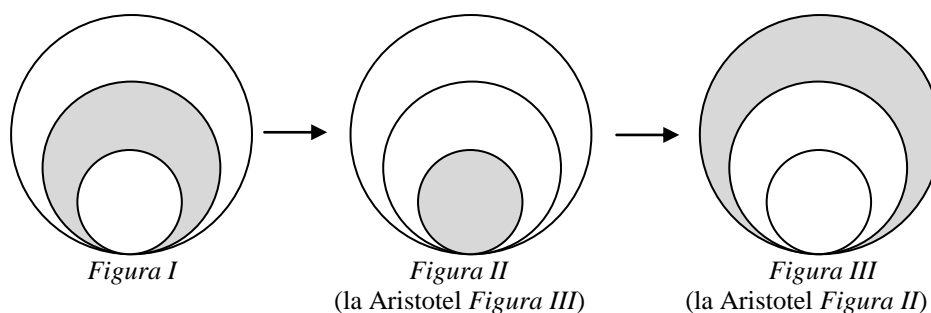
---

⁷ *Știința logicii*, traducere de D.D. Roșca, Editura Academiei RSR, București, 1966, p. 664.

valabilă și pentru „necesitate”, determinație obiectivă care reunește aspecte ce țin atât de Ființă, cât și de Esență.

În al doilea rând, ca o consecință a remarcii anterioare: la Hegel, în măsura în care terminologia logică aristotelică se păstrează, sensurile termenilor suferă transformări. Astfel, Hegel vorbește în continuare despre figuri silogistice, dar vizează succesiunea structurilor categoriale la care ne-am referit, nu schemele pe baza cărora se pot construi lanțuri demonstrative. Figurile silogistice la Hegel trec unele în altele, această trecere fiind ceea ce urmărește logica speculativă. Trecerea figurilor silogistice unele în altele se efectuează cu ajutorul termenului mediu, care este văzut ca unitate a extremilor⁸, nu doar ca o legătură dintre prim și ultim, cum era în logica tradițională. Trecerea figurilor silogistice speculative unele în altele se deosebește astfel de reducerea figurilor la figura perfectă din logica aristotelică.

În al treilea rând, primul, mediul și ultimul nu sunt, în logica speculativă, noțiuni comune. Sunt însăși Universalitatea, Particularitatea și Individualitatea, considerate succesiv ca prim și ultim și aflate în unitate datorită mediului. Universalitatea, Particularitatea și Individualitatea corespund celor trei tipuri de premise enumerate de Aristotel în *Analiticile prime*, I, 1, 24 a, 16–17: „□ καθόλου □ ἐν μέρει ἢ ἀδιόριστος. În logica speculativă hegeliană, ele nu sunt însă enunțuri, ci determinări ale primului și ultimului în raport cu mediul. Universalitatea (καθόλου) îl poate determina pe primul, mediul și pe ultimul. Ceea ce este valabil și pentru Particularitate (ἐν μέρει) și, respectiv, Individualitate (ἀδιόριστος). Ca urmare, enunțurile speculative (judecăți) nu se clasifică în manieră tradițională, după particulele atașate subiectului (unii, toți, niciunul), ci prin raporturile dintre prim, mediu și ultim în cadrul fiecăreia dintre figurile silogistice. Tradițional, se pot formula nenumărate enunțuri universale, particulare și singulare, fie afirmative, fie negative, despre un subiect oarecare, căruia îi revin oricâte predicate; numărul enunțurilor speculative (judecăți) este însă fix: avem douăsprezece judecăți posibile. Și nu doar numărul de judecăți este stabilit cu exactitate în logica speculativă, ci și poziția judecăților una față de alta. Ele alcătuiesc un sistem⁹. Tot un sistem avem și în cazul silogismului, dar, spre deosebire de judecată (care are structură dublă), un sistem cu structură triplă:

⁸ *Ibidem*, p. 665.

⁹ Vezi *Teoria hegeliană a judecății* în: D. Popescu, *Logica speculativă hegeliană. Schematism și aplicații sistematice*, Editura Academiei Române, București, 2014, p. 100–144. De asemenea, vezi D. Popescu, *Logica naturală și știința logicii în filosofia lui Hegel*, Editura Pelican, Giurgiu, 2009, p. 155–200, pentru detaliile dezvoltării procesului silogistic și structurii categoriale a componentelor sale.

Așa cum se observă și în schema de mai sus, structura silogistică hegeliană angrenează trei elemente aflate în trei combinații. Nu întâlnim în această structură premise și concluzii. Acestea apar doar ca descrieri ale sistemului într-un anumit moment al dezvoltării sale. Mecanismul combinării Individualității, Particularității și Universalității în silogismul speculativ este pus în mișcare de termenul mediu, față de care primul și ultimul își precizează raporturile succesive.

Procesul silogistic hegelian are finalitate, în sensul că se încheie într-un moment determinat. Este vorba despre momentul în care primul, mediul și ultimul au căpătat succesiv toate determinațiile (Individualitate, Particularitate, Universalitate). Acest moment este, totodată, momentul în care mediul este universal atât în raport cu primul, cât și cu ultimul (vezi schema de mai sus, Figura III). Din punct de vedere categorial, poziția mediului de universal în raport cu primul și ultimul are o importanță specială, dar numai dacă o vedem ca pe un rezultat al întregii dezvoltări anterioare. Primul, mediul și ultimul au acum, fiecare, în funcție de momentele în care au jucat rolul de individual, particular și universal, o structură categorială distinctă, deși fiecare este determinat complet ca Individualitate, Particularitate, Universalitate. Ceea ce înseamnă, potrivit lui Hegel, că au, fiecare, propriul lor conținut, nu sunt numai poziții într-o schemă. Înțelesul conținutului, aici, nu este cel al noțiunilor comune; avem de-a face, desigur, cu un conținut al gândirii, un conținut strict categorial.

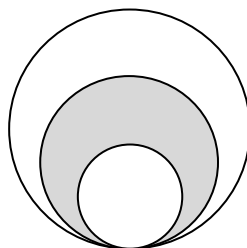
Vom ilustra, în continuare, transformările de conținut care au loc în fiecare figură. În acest scop, vom utiliza nuanțe mai închise pentru a marca trecerea fiecărui membru al figurilor silogistice hegeliene prin poziția de mediu.

Figura I speculativă

În figura I speculativă, mediul este particular în raport cu primul. În raport cu ultimul, este universal.

Schematizat, poziția mediului este:

I-P → P-U sau, grafic:

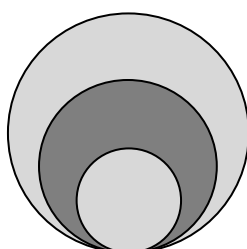

Această descriere este considerată de Hegel caracteristică *silogismului calitativ* (ceea ce se explică prin sensul categorial al întregii dezvoltări a silogisticii hegeliene), iar operația pe care o efectuează gândirea prin acest tip de silogism este descrisă astfel: „Individualul este un obiect oarecare, nemijlocit, concret, particularitatea este unul dintre modurile-lui-determinate, una dintre proprietățile sau unul dintre raporturile lui, iar universalitatea, la rândul ei, este un mod-determinat și mai abstract, și mai individual în ceea ce e particular”¹⁰.

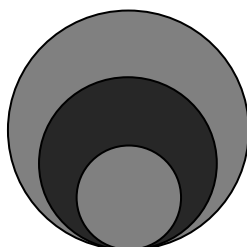
¹⁰ Știința logicii, ed. cit., p. 670.

Așadar, prin silogismul figurii întâi, gândirea ridică la nivelul universalității o proprietate a individualului care este, la rândul ei, identificată cu individualul. Avem de-a face cu un silogism al *particularului*.

Din punct de vedere calitativ, Figura I re apare în *silogismul reflectării*. De această dată însă, mediul a suferit o transformare importantă, deoarece el revine în poziția de mediu după ce aceasta a fost ocupată de ultimul și de primul. Determinarea primului în raport cu mediul și a ultimului în raport cu mediul rămâne aceeași din punct de vedere formal, dar, în conținut, primul silogismului reflectării nu este identic cu primul calitativ. Ceea ce este valabil și pentru ultim.

Silogismul necesității (corespunzător categoriei măsurii) are, în Figura I, din punct de vedere al conținutului de determinații, o altă înfățișare. Primul și ultimul au, fiecare, același raport cu mediul, dar au căpătat noi determinații conceptuale datorită faptului că au ocupat, fiecare, poziția de mediu în acest silogism:

Figura II speculativă

În figura a II-a speculativă, termenul mediu este individual în raport cu primul. De asemenea, este individual în raport cu ultimul. Descrierea privește, *prima facie*, silogismul calitativ. Schema este următoarea:

P-I→I-U sau:

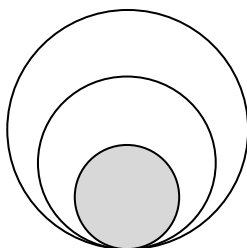
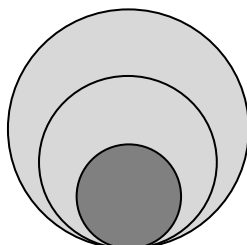
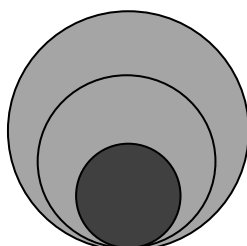

Figura a II-a, privită calitativ, se regăsește în *silogismul reflectării*. Termenul mediu își păstrează aici statutul formal, dar primul și ultimul au fost, la rândul lor, medii în acest silogism:

Cei doi extremi au fost, la rândul lor, medii în silogismul calitativ și se deosebesc în conținutul de determinații de primul și ultimul calitative ale Figurii II.

Silogismul necesității, în forma figurii a II-a, apare astfel:

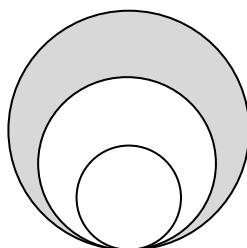

Dezvoltarea suferită în cadrul Figurii II speculative pune accent pe ultim. Acesta suferă, în cadrul Figurii II, cea mai mare îmbogățire, motiv pentru care silogismele de Figura II sunt silogisme ale *individualului*.

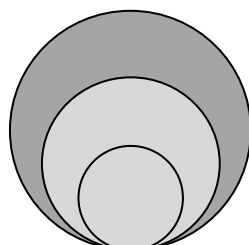
Figura III speculativă

În cea de-a treia figură a silogismului speculativ, termenul mediu este universal în raport cu primul. Este universal și în raport cu ultimul. El este universalul. Avem de-a face iarăși cu *silogismul calitativ*, de data aceasta al Figurii III. Cu el va lua sfârșit procesul silogistic speculativ. Faptul că mediul este universal în această figură nu este întâmplător, toate procesele Subiectivității (deci și cel al Conceptului și cel al Judecății) încheindu-se în universal schema Figurii III este:

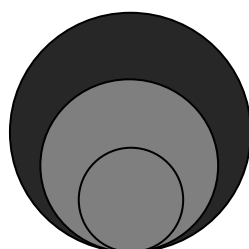
I-U → U-P sau, grafic:

Silogismul reflectării are, la rândul său, propria schemă a figurii a III-a. Din punct de vedere al conținutului de determinații, el este ilustrat astfel:

Silogismul necesității (în forma pe care i-o prescrie Figura III și cu evidențierea specificului său în conținutul de determinații):

Silogismul Figurii III este, bineînțeles, silogismul *universalului*.

*

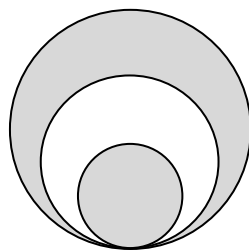
Ca remarcă generală, prilejuită de utilizarea celor trei nuanțe diferite în ilustrările de mai sus: termenii medii speculativi se pot grupa în trei tipuri: medii ai silogismului calitativ, al reflectării și al necesității. Totuși, ei nu sunt identici: fiecare are un statut diferit ca prim, mediu și ultim. Dobândirea statutului fiecăruia are loc în cadrul dezvoltării generale a procesului silogistic speculativ, astfel încât nu putem utiliza procedurile aristotelice de reducere la figura perfectă. Dacă se poate vorbi aici despre o figură perfectă, aceasta are sens doar întrucât Figura I reține pentru mediu poziția de mijloc în sistemul de transfer de determinații al întregului proces silogistic. O dată inițiat acest proces, el este ireversibil. La capătul lui, Particularitatea, Individualitatea și Universalitatea se găsesc în deplinătatea determinațiilor posibile, dar au fiecare propria structură.

Ceva similar procedeelor de reducere a silogismelor aristotelice la schema Figurii I găsim în logica speculativă în cadrul proceselor Obiectivității, în care structurile Particularității, Individualității și Universalității continuă să suporte procesul de mediere din Silogism.

B) TERMENUL MEDIU SPECULATIV ÎN SILOGISMUL MATEMATIC

Silogismul matematic (corespunzător Figurii IV a silogisticii clasice) are un statut aparte în logica speculativă. Ceea ce se întâmplă, de altfel, și cu Figura IV din logica clasico-tradițională. Reamintim că introducerea acestei figuri este un eveniment târziu și că, de fapt, ea nu a fost niciodată acceptată unanim ca făcând parte legitim dintre figurile silogistice clasice. Nu este locul aici să întreprindem o analiză a problemelor și soluțiilor date în legătură cu Figura IV, doar semnalăm existența lor.

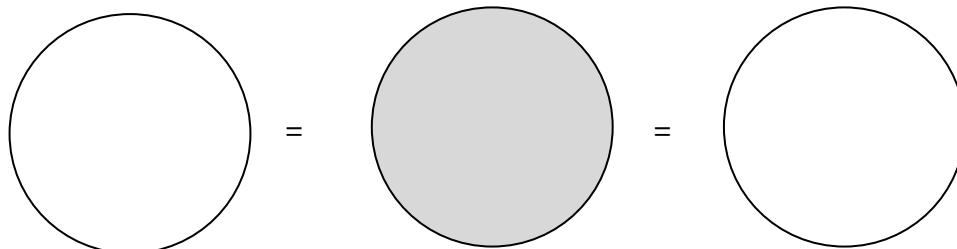
Evidențiindu-i transformările prin raportare la figura perfectă, ea ar fi reprezentată astfel:

Figura IV (raportată la Figura I)

Cea de-a patra figură silogistică se deosebește de figurile a II-a și a III-a aristotelice prin faptul că, în raport cu figura I (perfectă), sunt inversate pozițiile primului și ultimului *între ele*. Primul devine ultim și, respectiv, ultimul devine prim. Termenul mediu nu suferă nicio schimbare de poziție, ceea ce înseamnă că ordinea raporturilor sale față de prim, respectiv față de ultim este eliminată. Este o operațiune inacceptabilă din perspectivă metafizică, cu toate că duce la obținerea, pe cale artificială, a unor moduri valide.

Ca urmare, însuși sensul noțiunilor de prim, mediu și ultim dispăre. Avem de-a face, pur și simplu, cu trei termeni, puși în relație de egalitate doi câte doi: „Dacă două lucruri sau determinații sunt egale cu un al treilea, ele sunt egale între ele. – Aici a dispărut raportul de inerență sau de subsumare a termenilor”¹¹. O reprezentare mai adecvată a Figurii IV este cea de mai jos:

Figura IV

¹¹ *Ibidem*, p. 680.

În această schemă, oricare dintre termeni poate juca rolul de termen mediu. Acest rol i se încredințează prin postulare, prin instaurarea unei propoziții ca propoziție *primă*, indemonstrabilă și evidentă. Așadar, în locul termenul prim al logicii aristotelice, avem de-a face aici cu o propoziție primă, adică cu o *axiomă*.

III. TERMEN MEDIU TRADIȚIONAL ȘI MEDIU SPECULATIV

1. Așa cum se poate constata, între silogismul aristotelic și cel hegelian există asemănări și deosebiri. Cea mai însemnată dintre asemănări este legată de structura silogismului, precum și de tipurile de silogism recunoscute de teorie: atât la Aristotel, cât și la Hegel avem de-a face cu o structură tripartită a silogismului, iar tipurile de silogism sunt trei în ambele versiuni ale silogisticii.

Cea mai însemnată deosebire între silogismul clasic și cel speculativ se referă la funcția silogismului. În varianta aristotelică, silogismul are o funcție demonstrativă. În cea hegeliană, funcția sa este integrativă. Silogismul aristotelic este un instrument valoros în activitatea cotidiană, garantând caracterul științific al demersurilor în cadrul diferitelor domenii în care se desfășoară aceasta. Silogismul speculativ vizează direct domeniile cunoașterii ca întreguri și relațiile dintre ele, nu cunoștințele și acțiunile care se manifestă în cadrul lor. El constituie structura categorială a fiecărui domeniu de cunoaștere și acțiune, pe baza căreia se pot efectua apoi raționamentele.

Riscând o explicație istorică (ceea ce Hegel însuși a realizat pe larg, în vastele sale prelegeri de istorie a filosofiei, filosofie a istoriei, filosofie a religiei, care au fost organizate ca *dovezi* ale viziunii sale), am putea considera că silogistica aristotelică a reprezentat o primă valorificare, deși unilaterală, a celei speculative. Caracterul unilateral al silogisticii aristotelice se datorează interpretării raportului tripartit al primului, mediului și ultimului în termeni lingvistici, nu categoriali. Lui Aristotel i se datorează prima listă propriu-zisă de categorii; el însă nu și-a dezvoltat silogistica pornind de la aceasta, ci având în vedere cu precădere folosirea silogismului ca procedeu demonstrativ. Ca și în cazul altor științe față de care s-a dovedit receptiv, pe Aristotel l-a interesat, în primul rând, aspectul de fapt al problemelor pe care le-a cercetat. El a pornit de la starea de fapt pe care o găsea în fiecare știință, căutând s-o dezvolte pe fiecare în conformitate cu aceasta, adică sprijinindu-se pe fapte. Cu timpul, semnificația cercetării sale categoriale (de cele mai multe ori nesesizabilă pentru omul de știință angrenat în propriul său domeniu de cercetare) a devenit din ce în ce mai neclară, ajungându-se chiar să-i fie reproșată, ca o inconsecvență. Inconsecvența lui Aristotel s-ar fi datorat amestecului problematicii metafizice (unde-și găsește firesc locul scrierea sa despre categorii) cu cea a teoriei cunoașterii (care nu ar avea de-a face în mod direct cu categoriile, ci cu procedurile științifice).

Pentru Hegel însă, problema categoriilor este definitorie și în raport cu teoria cunoașterii. Din acest punct de vedere, deși îi recunoaște lui Aristotel meritul de a fi fost cel dintâi filosof cu interes pentru cunoștințe științifice și cu o largă și profundă informație empirică, Hegel este mai apropiat de Platon. Acesta nu

dispunea de bogatele cunoștințe științifice ale lui Aristotel (cu excepția domeniului matematicii), însă, din câte știm despre concepția lui (a se vedea mai sus nota referitoare la *Timaios*), nu a convertit raportul tripartit care stă la baza silogismului într-o interpretare lingvistică, pe care o întâlnim la Aristotel, ci s-a folosit direct de noțiunea de proporție, care este o relație. Medietatea platoniciană, ca și cea a lui Hegel, nu separă *ratio essendi* de *ratio cognoscendi*, astfel încât, la Platon și la Hegel enunțurile nu sunt *despre* prim, mediu și ultim, iar raporturile dintre aceștia nu sunt implicații. La Platon avem de-a face, cum abia am spus-o, cu raporturi proporționale ale primului, mediului și ultimului. Enunțurile speculative hegeliene exprimă structuri categoriale ale primului, mediului și ultimului, determinate ca Particularitate, Individualitate și Universalitate, adică structura Subiectivității însăși.

2. O altă remarcă, privind medii speculativi hegelieni: deși, din punct de vedere formal, ei sunt identici după figurile corespunzătoare, se diferențiază structural, față de silogismul calitativ, în silogismele reflectării și în cele ale necesității. „Structural”, adică în conținutul organizat al determinațiilor categoriale al fiecărui mediu. Acest conținut organizat de determinații categoriale (obiective) stă la baza construirii de silogisme comune (care apar sub forma expresiilor lingvistice), pe care le utilizăm apoi în practica științifică sau în activitatea noastră cotidiană. Termenul mediu al acestor silogisme nu este mediul silogismelor speculative, ci o noțiune comună, care se subsumează unui mediu speculativ. Preocuparea de a constitui noțiunea comună – care joacă apoi rolul de termen mediu într-un silogism comun – nu este același lucru cu constituirea mediului speculativ. Ea presupune o selecție *a priori* de determinații comune primului și ultimului, care devin o regulă de punere în legătură a acestora. Termenul mediu capătă nume (prima operațiune inventivă) și i se conferă indicații privind sfera. Astfel, termenul mediu comun este convențional, deși structura silogistică la care se subsumează ni-l impune drept *cauză*. De fapt, trecerea de la premise la concluzie în silogismul aristotelic nu este un proces cauzal, ceea ce a fost intuit deseori de către logicieni.

Înlocuirea noțiunii de cauză cu cea de implicație (vezi *supra*) nu rezolvă problema. În acest caz, se pornește de la concluzie, care dictează raportul primului cu ultimul.

3. Nu este lipsit de interes să privim mai în detaliu problema aristotelică a *conținerii* mediului și ultimului de către primul pentru a o compara cu cea hegeliană. La Aristotel, în principiu, ultimul este conținut în mediu și în prim, primul îi conține pe mediu și ultim, iar mediul îl conține pe ultim și e conținut în primul (vezi *supra*, definiția silogismului aristotelic al figurii perfecte). Mediul este totodată conținut și conținător. În fapt, avem de-a face cu conțineri în totalitate, în parte sau nedeterminate (sau: individual, fiindcă măcar la nivelul unui singur individ trebuie să existe o conținere, ca că mai putem vorbi despre așa ceva). Reiese că Aristotel pornește de la o semnificație extensională raportului de conținere: primul este mai cuprinzător decât mediul, care este mai cuprinzător

decât ultimul. În cazurile în care apar abateri de la principiu, se caută legile care reglementează situația. La Hegel, Universalitatea, Particularitatea și Individualitatea nu sunt înțelese extensional. Ele sunt totalitate, parțialitate sau singularitate ale determinațiilor conceptuale. Primul, mediul și ultimul dețin totalitatea determinațiilor, o parte sau o singură determinație în funcție de stadiul dezvoltării silogistice, nu în funcție de extensiunea primului, mediului sau ultimului. Sau, în alți termeni, extensiunea primului, mediului și ultimului este conferită de poziția lor în dezvoltarea silogistică față de ceilalți membri ai procesului. Cum modificarea poziției celor trei componente silogistice stabilește relații noi între ei, determinațiile conceptuale hegeliene sunt la rândul lor relații. Conținutul de determinații conceptuale este intensional, în sensul multiplicării relațiilor dintre determinații.